

DOI: 10.31866/2616-745X.15.2025.334296
УДК 329.12:328.16]:321.7"20"

ВНУТРІШНЬОСИСТЕМНІ ФАКТОРИ КРИЗИ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Дем'яненко Борис Леонідович^{1а},
Прядко Тетяна Петрівна^{2а}

¹ *Доктор політичних наук, професор,*
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6000-1713>,
e-mail: dem-@ukr.net,

² *Кандидатка політичних наук, старша викладачка,*
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9010-6399>,
e-mail: tanja_striha@ukr.net

^а *Університет Григорія Сковороди в Переяславі,*
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Київська обл., 08401

Для цитування:

Дем'яненко, Б.Л., та Прядко, Т.П., 2025. Внутрішньосистемні фактори кризи ліберальної демократії в сучасному світі. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*, 15, с.66-90. doi: <https://doi.org/10.31866/2616-745X.15.2025.334296>.

У статті констатовано, що натеper уявлення про кризу ліберальної демократії стало домінантним у соціально-філософському й політологічному дискурсах. Більшість досліджень представляють ліберальну демократію в європейському досвіді або пострадянському. У вітчизняній політичній науці досі відчувається брак фундаментальних комплексних досліджень прояву кризових явищ і прогнозування перспектив ліберально-демократичних цінностей і практик у глобальних масштабах. Метою дослідження є виокремлення внутрішньосистемних факторів суспільного розвитку сучасності, які викликають антидемократичні й антиліберальні трансформації існуючих розвинутих ліберальних демократій світу. Автори припускають, що сучасна криза ліберальної демократії може бути продуктивно досліджена на змістовних розломах сучасності, у широкому

контексті взаємовпливів доктрин і політичних ідеологій демократії й лібералізму, зростання популістських тенденцій у світі, посилення авторитаризму та кризи ліберально-демократичних інституцій, в умовах новітніх геополітичних змін і стратегічних переформатувань інтересів. Під час проведення дослідження використано соціологічний, історичний, структурно-функціональний, системний, компаративний, методи аналізу й синтезу, дедукції та індукції, прогнозування, спостереження. Акцентовано увагу на небезпеці кризи ліберальної демократії, оскільки посилення антидемократичних тенденцій на планеті не лише має суттєві негативні наслідки для особистих прав і свобод людей, але й продукує економічні та безпекові ризики.

Ключові слова: демократія; ліберально-демократична доктрина; внутрішньосистемна криза; сучасне суспільство; політичні партії; вибори; глобалізація; популізм; авторитаризм.

Вступ

Тенденції, які спостерігаються у світовому політичному процесі протягом понад двох десятиліть ХХІ ст., свідчать про те, що курс на побудову держав, зокрема розвинених, на засадах ліберальної демократії дедалі частіше суперечить інтересам громадянського суспільства і поступово втрачає свій конструктивний зміст. В окремих царинах розвитку ліберально-демократична доктрина розбудови сучасних суспільств уже демонструє контрпродуктивну сутність. Українська держава як член світового співтовариства закономірно не може перебувати осторонь від цих актуальних, надважливих і надскладних процесів. Після проголошення незалежності у 1991 р. вищі органи державної та політичної влади України, орієнтуючись на провідні світові тенденції того часу і високі суспільні очікування, задекларували курс на побудову Української держави на засадах ліберальної демократії. Попри серйозні виклики, суперечливі результати реалізації цього курсу та навіть періодичні відступи протягом понад трьох десятиліть, ліберально-демократичні принципи і надалі залишаються ключовим орієнтиром для українських державотворців і політичної еліти.

Застереження щодо ризиків і вад демократичного врядування, включно з реальними небезпеками його переродження, звучали від початку утвердження демократичної ідеї в політичній практиці модерну. Про кризу демократичного врядування йдеться переважно у двох вимірах: по-перше, коли ліберальна демократія заперечується іншими формами врядування та організацією суспільного життя. Практичним проявом цього виміру слугував тоталітарний виклик демократії у ХХ ст., який нищив і відкидав демо-

кратичне врядування, позиціонуючи себе як правдиве народовладдя (тому номінально долучався до демократичної ідеї). По-друге, коли з певних причин ліберальна демократія і вибудований нею суспільний лад не спроможні упоратися з новими проблемами і викликами функціонування суспільства. Криза ліберальної демократії маркує ситуацію, коли демократія виявляється нездатною впоратися з тиском іншорідних сил і перероджується на систему взаємодій, далеку від демократичних принципів (Шамрай, 2018, с.94-95) (втрачає дієвість під тиском внутрішніх проблем і колізій соціально-політичного розвитку суспільства).

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Починаючи з другої половини ХХ ст., сутність демократії, її характерні риси, національні та типологічні моделі, проблеми функціонування й перспективи розвитку стали об'єктом пильної уваги науковців, політиків і державних діячів, які дотримуються різноманітних методологічних підходів та ідеологічних поглядів. У контексті аналізу кризових проявів і прогнозування майбутнього ліберальної демократії в ХХІ ст. особливо важливими є численні дослідження провідних західних фахівців, які мають потужний досвід державного управління, політичної та науково-дослідної діяльності, зокрема – Зб. Бжезінського (2012), Ю. Габермаса (2005), Н. Фергюсона (2020), Ф. Фукуяма (2019; 2023; Fukuyama, 1992; Кінець історії?, б.д.), С. Хантінгтона (1975; 1991; 2020), С. Гантінгтон (2020). Деструктивні процеси у ліберальних демократіях – державах-учасниках ЄС, а також у країнах, що претендують на членство в об'єднанні, увиразнилися в політологічному дискурсі останніх двох десятиліть: спостерігається посилення песимістичних настроїв щодо перспектив неоліберальної демократії, тональність академічних розвідок стає тривожнішою (Л. Даймонд (Diamond, 2017), С. Левітські та Д. Зіблатт (Levitsky and Ziblatt, 2018), Я. Мунк (Mounk, 2018), М. Платтнер (Plattner, 2017), Д. Ренсімен (Runciman, 2018), Е. Тодд (2006)). Серед зарубіжних дослідників варто також назвати авторів, які сконцентровані на вивченні саме тенденції антидемократичності сучасності (Дж. Бреннан, Л. Вей, П. Дж. Денін, Я. Зелонка та ін.). Натепер уявлення про кризу ліберальної демократії стало домінантним у соціально-філософському й політологічному дискурсах. Практичним вираженням цього тренду можна розглядати працю Ф. Карстена і К. Бекмана (Karsten and Beckman, 2012), у якій автори критикують ліберальну демократію, убачаючи у ній диктат більшості й держави, форму колективістського панування, що унеможлиблює особисті свободи.

У більшості досліджень ліберальна демократія представлена в європейському досвіді або ж пострадянському. Майже відсутні наукові розвідки, які б демонстрували саме українські соціально-політичні, філософські й міждисциплінарні перспективи ліберальної демократії, наявність її кризи і можливі шляхи подолання. Проте публікації (зокрема, дисертаційні дослідження) О. Барабаша (2019), С. Білошицького (2013), Н. Гедікової (2007; 2010), В. Голоперова (2008), Т. Грозницької (2000), Б. Дем'яненка (2020), С. Карпової (2019), О. Кокорева (2020), Н. Сбітнєвої (2002), К. Федоришиної (2021), В. Шамрай (2018) свідчать про посилення уваги українських науковців до питань демократизації та лібералізації сучасних суспільств.

Формулювання цілей статті

Метою статті є виокремлення внутрішньосистемних факторів суспільного розвитку сучасності, які викликають антидемократичні й антиліберальні трансформації існуючих розвинутих ліберальних демократій світу.

Виклад основного матеріалу дослідження

Глибинна сутність ліберально-демократичної доктрини полягає в тому, щоб забезпечити гармонійне поєднання індивідуальних свобод і прав людини та громадянина із представницькою формою уряду. Головні аспекти ліберально-демократичної доктрини представлені: *індивідуальними свободами і правами* (слова, релігії, суспільно-політичні права, право власності та ін.); *демократією* (влада повинна впливати з волі громадян через вільні, періодичні і справедливі вибори); *правовою державою* (рівне (однакове) застосування законів для всіх громадян, забезпечення їх прав і свобод, конституційне обмеження влади); *ринковою економікою* (приватна власність, конкуренція та індивідуальна ініціатива є ключовими елементами економічного успіху та інновацій); *толерантністю та багатством суспільства*.

Після завершення Другої світової війни демократія значно зміцнилась і поширилась у світі. Якщо у 1941 р. лише трохи більше десяти країн можна було вважати демократичними, то вже до 2000 р. лише у восьми державах жодного разу не відбувалися відкриті й чесні вибори. Упродовж двадцяти років після падіння Берлінської стіни демократія здобула безпрецедентну глобальну перевагу. В Європі та Азії найуспішніша мережа альянсів в історії, очолювана США, об'єднувала світові ліберальні демократії не тільки спільними інтересами, але, що найголовніше, і цінностями (Diamond, 2017). Після зруйнування соціалістичної системи у країнах Центрально-Східної Європи і закінчення геополітичного протистояння Ф. Фукуяма (Fukuyama, 1992) зробив висновок про «явно всесвітній характер сучасної ліберальної революції» і «існування певної Універсальної Історії, яка веде до ліберальної демократії». Однак після світової фінансової кризи 2007–2008 рр.

спостерігається відступ ліберальної демократії у глобальному масштабі (Фукуяма, 2019). Уже в 2017 р. кількість країн, де позиції ліберальної демократії слабшали, перевищила кількість тих, де вона посилювалася. Згідно з Індексом демократії, укладеним The Economist Intelligence Unit, у 2017 р. демократичний регрес зафіксовано у 89 державах, тоді як лише у 27 країнах спостерігалось зміцнення демократичних інститутів. Дані «Перехідного індексу» (Transformation Index) Фонду Бертельсманна – аналітичного центру, що аналізує розвиток країн, які перебувають у стадії трансформації, – засвідчили, що якість демократії знизилася до найнижчого рівня за останні 12 років. Варто зазначити, що ці рейтинги оцінюють не просто наявність народовладдя, а саме ліберальну демократію – з вільно обраною владою, дотриманням прав людини і прав національних меншин, верховенства права й незалежності ключових інституцій (Після десятиків років, 2018).

Насторожує тенденція, що склалася у ставленні громадян розвинених країн до ліберальної демократії (Фукуяма, 2023). За даними Центру майбутнього демократії Кембриджського університету, протягом останніх десятиліть ХХ ст. рівень задоволеності демократією зростав, однак протягом останніх десяти років цей показник набув негативного значення. Згідно з результатами опитування 2019 р., яке охопило 154 країни і 4 мільйони респондентів, 58 % громадян висловили незадоволення станом демократії у своїх державах. Особливо високий рівень невдоволення зафіксовано у США та Великій Британії: якщо у 1995 р. в Британії незадоволених було 47 %, у 2005 – 33 %, то в 2019 р. – вже 61 %. Один з авторів дослідження, Р. Фоа, пов'язує падіння довіри до демократичної моделі з неспроможністю її інституцій ефективно реагувати на ключові виклики сучасності – від економічних потрясінь до кліматичних змін (У світі зростає незадоволеність, 2020). Варто також враховувати, що сучасні покоління часто не мають глибокого розуміння історичного досвіду боротьби з фашизмом і тривалого процесу утвердження ліберальної демократії після Другої світової війни, що може сприяти зниженню інтересу до власне демократичної ідеї.

Одним із найвражаючих елементів занепаду ліберальної демократії в світі експерти вважають абстрагування США від їхнього історичного зобов'язання сприяти її розвитку й підтримці. Колись США надихали пригноблені народи і намагалися просувати ліберальну демократію. Натомість РФ і КНР «збільшують репресії» на своїх територіях і «експортують свій згубний вплив» назовні (Демократія у світі, 2018). Президент міжнародної пра-

возахисної неурядової організації Freedom House М. Абрамовіч обґрунтовано підкреслив, що ключові засади демократії – включаючи забезпечення вільних і чесних виборів, захист прав меншин, свободу ЗМІ та верховенство права – опинилися під серйозним тиском на глобальному рівні. У доповіді наголошується, що 2017 р. став уже дванадцятим роком поспіль, коли спостерігалось погіршення стану свободи у світі, а в 71 країні зафіксовано зниження рівня політичних прав і громадянських свобод. Останнім часом усе більше країн дрейфують у бік авторитаризму (про зменшення глобальної привабливості ліберальної демократії і зростання авторитарних альтернатив детальніше дивитись) (Plattner, 2017). Кількість авторитарних країн із 2019 по 2023 р. виросла із 29 до 46 за рахунок «не зовсім демократичних», тоді як кількість демократичних країн залишилася майже стабільною (Олійник, 2024). Якщо у 2006 р. в авторитарних країнах (індекс демократії 3 і менше) жили 1,8 млрд осіб (28 % населення планети), у 2015–2018 рр. ця частка скоротилася до 6–8 %, то у 2023 р. знову виросла до 33 % (2,7 млрд осіб) (Олійник, 2024). За останні 5 років «відкат» відбувся переважно в країнах Азії та Африки. Стабільно високі показники демократії зафіксовані у розвинених країнах – ЄС, Австралії, Канаді, Ісландії, Швейцарії. В Україні індекс демократії за останні 5 років дещо знизився (Олійник, 2024). Упродовж 2023 р. Україна покращила (3,43 бали) оцінки демократії серед 29 країн Центральної Європи і Центральної Азії, попри продовження «спроб Москви знищити Україну» і на тлі загального погіршення рівня демократичного врядування в регіоні упродовж останніх 20 років поспіль (Freedom House, 2024). Натомість демократичні країни непослідовно і часто неохоче ставали на захист усталених міжнародних норм і дозволяли автократичним режимам уникати відповідальності. Представник Freedom House М. Сметтзер наголосив на дедалі активнішій співпраці світових автократичних режимів. Путінський режим, за словами експерта, чинить тиск на сусідні країни «за допомогою інших автократій у регіоні, хай то буде Білорусь, Казахстан чи навіть далі за межами Євразійського регіону – Китай та Північна Корея». М. Сметтзер висловився недвозначно: «Якщо Україна програє цю війну, демократія програє війну» (Freedom House, 2024).

Натепер спостерігаємо, по-перше, схильність великої частини виборців до популізму (популісти руйнують інституції, які є «кістяком» демократії) (Болезни демократии, 2014), по-друге, набуття авторитарними режимами більшої геополітичної ваги на тлі небажання (і навіть страху) демократій протидіяти їм. Провідні ліберальні демократії світу зосереджені переважно на вирішенні власних внутрішніх викликів, таких як економічна нерівність, тероризм і масова міграція (про «лібералізм без демократії» і «демократію

без лібералізму» детальніше дивитися) (Mounk, 2018). Водночас потужні авторитарні режими, зокрема РФ і Китайська Народна Республіка, використовують глобальний спад ліберальної демократії для зміцнення репресивної політики усередині країни і розширення свого антидемократичного впливу на міжнародній арені (М'ясникова, 2018). КНР активно просуває альтернативну модель політичного устрою, відмінну від ліберальної демократії, яку деякі автократичні лідери наводять як приклад ефективного економічного розвитку за умов авторитарного правління. Проте варто зазначити, що темпи економічного зростання КНР уже знизилися з колишніх 10 % до менше ніж 8 %, і ця тенденція до уповільнення зберігається. Водночас президент РФ В. Путін демонструє можливості сучасних авторитарних режимів, активно застосовуючи дезінформаційні кампанії, зокрема під час виборів у країнах Європи (Демократія у світі, 2018). В європейських країнах дедалі більше ультраправих антидемократичних (популістських) політичних сил виборюють місця в національних урядах, а в країнах Близького Сходу та Північної Африки авторитарне правління й нестабільність підсилюють один одного (Савчук, 2018). Угорський прем'єр-міністр В. Орбан вибудував систему влади, яку назвав неліберальною демократією, позиціонуючи її як альтернативу ліберальним системам Західної Європи, що нібито уже застаріли і стали неактуальними (Корнійчук, 2018). Зрештою, коли усунуто достатньо засобів стримування і противаг, потенційному автократові легше знищити демократію: або через придушення опозиції (Турецька Республіка), або через вихолощення змісту законодавчої влади (Венесуела), де уряд інсценував демократичні вибори.

Основними чинниками, що призводять до антидемократичних і антиліберальних змін у ліберально-демократичних суспільствах, є як внутрішні системні проблеми, так і зовнішні (позасистемні) фактори. Криза ліберальної демократії в сучасному світі є складною багатогранною проблемою, її викликали різноманітні фактори: *по-перше*, зростання політичної поляризації, що призводить до загострення конфліктів між різними соціальними і політичними групами, до втрати довіри до інститутів і процесів ліберальної демократії; *по-друге*, застосування соціальних мереж і ЗМІ для поширення дезінформації підриває інформаційну основу, на якій ґрунтується ліберальна демократія, що реально впливає на об'єктивність інформації, актуалізує важливість правдивості (Болезни демократии, 2014); *по-третє*, зростання рівня економічної нерівності призводить до втрати довіри громадян до політичної системи країн ліберальної демократії (Фукуяма, 2023),

особливо, якщо вони відчують, що система працює на користь лише еліти; *по-четверте*, у багатьох країнах спостерігається тенденція зростання популярності авторитарних лідерів, які обіцяють сильне керівництво та стабільність на тлі невпевненості в ліберально-демократичних процесах; *по-п'яте*, корупція, неефективність державних інститутів (Levitsky and Ziblatt, 2018) і проблеми державного управління викликають невдоволення громадян, підточують довіру до ліберальної демократії (зниження якості демократії через радикалізацію політики, посилення позицій популістських політичних партій, наростання мови ненависті тощо); *по-шосте*, глобальні виклики (COVID-19, зміни клімату, міграційні кризи, російсько-українська війна і т. п.) породжують нестабільність і спричиняють реакції, що підривають ліберально-демократичні принципи (про повільну і мирну деградацію сучасних демократичних систем детальніше дивитися (Runciman, 2018).

Ліберальна демократія пережила дві системні кризи, які були пов'язані спочатку із соціалістичною, а пізніше – фашистською (нацистською) альтернативою суспільного розвитку. Соціалістична (комуністична) альтернатива суспільного розвитку заперечувала основний принцип лібералізму – право людини на приватну власність. Комуністична альтернатива культурного розвитку передбачала, що основою держави повинні бути люди без приватної власності, а повна ліквідація ринкових відносин стане запорукою соціальної справедливості. Жовтневий переворот у Росії 1917 р., світові соціалістичні рухи і утвердження комуністичної моделі організації суспільства в багатьох країнах світу у другій пол. XX ст. змусили інтегрувати у ліберальну модель ідею соціальної справедливості і відмовитися від абсолютизації ідеї вільного ринку, оскільки без втручання держави в економічні процеси неможливо було домогтися перерозподілу матеріальних благ для загального процвітання (Карпова, 2019, с.48). Ця криза ліберальної демократії була подолана, і сьогодні доктрина представляє певний синтез ідеї вільних ринкових відносин та ідеї соціальної справедливості для всіх, а не тільки приватних власників. Водночас соціалістична система у країнах Центрально-Східної Європи, опорою якої тривалий час виступав СРСР, була зруйнована, а радикальні європейські соціалістичні рухи першої половини XX ст. еволюціонували у демократичних лівих, які стали опорою сучасної ліберальної демократії (Карпова, 2019, с.48).

Авторитарна фашистська (нацистська) альтернатива визнавала ліберальну ідею про суспільний договір між державною владою і людьми, які були наділені приватною власністю. Проте вона не визнавала права окремої особистості (навіть право людини на життя ставилося під сумнів). Однак схильність до екстремального насильства призвела до краху авторитарних політичних режимів. Процес подолання кризових явищ, викликаних Другою світовою вій-

ною, призвів до утвердження ідеї загальнолюдських цінностей, прав і свобод людини незалежно від раси, національності, релігії і т. д. як однієї із основоположних у сучасній ліберальній демократії (Карпова, 2019, с.48-49).

Точкою відліку і симптомом внутрішньої кризи сучасного ліберально-демократичного урядування можна вважати опубліковану в 1975 р. доповідь М. Круазьє, С. Хантінгтона та Д. Ватанукі (Crozier, Huntington and Watanuki, 1975) «Криза демократії» для Тристоронньої комісії під головуванням Зб. Бжезінського. Доповідь стала важливим внеском у розуміння проблем і викликів, з якими зіткнулися ліберально-демократичні системи: 1) зростання ролі держави в економіці й громадянському суспільстві, що ставить під загрозу ефективність ліберальної демократії, призводить до конфліктів між різними політичними силами; 2) технократизація та зростання ролі експертів призводять до втрати впливу традиційних політичних інститутів і представницької демократії; 3) соціальні конфлікти, зумовлені соціальною нерівністю, загрожують соціальній стабільності та функціонуванню демократичних інститутів; 4) традиційні партійні системи стикаються з викликами і втратою довіри соціуму. У доповіді автори виокремили три типи викликів демократичному урядуванню: *по-перше*, виклики середовища, які прямо не є похідними з демократичної системи, вони є наслідками світових (глобальних) економічних і соціально-політичних процесів; *по-друге*, виклики, похідні із трансформацій соціальної структури і соціальних тенденцій, властивих ліберально-демократичним суспільствам (насамперед трансформація соціальних цінностей у бік індивідуалізму, що стає реальною перешкодою для мобілізації громадян на практичну реалізацію суспільно значущих цілей); *по-третє*, виклик (найнебезпечніший), що постає із процесу функціонування ліберальної демократії (Huntington, 1991; Crozier, Huntington and Watanuki, 1975).

Через три десятиліття після публікації доповіді італійський дослідник кризи ліберальної демократії Л. Ферраджолі зосередив прискіпливу увагу саме на останньому процесові, який він ідентифікував як «конституціональну демократичну кризу внутрішніх порядків» (Шамрай, 2018, с.96). Він виокремив три аспекти кризи, що відповідають трьом просторам, в яких функціонує та виражає себе конституційна демократія: політика представницької демократії; інституційний поділ влад; простір гарантування правової підпорядкованості держави. Відповідно до цих просторів постали три аспекти кризи: *по-перше*, посилення виконавчої влади з одночасним зменшенням авторитету парламенту (фактично йдеться про тенденцію до персона-

лізації урядом «колективної волі» і виродження на цій підставі політичного плюралізму в монархію); *по-друге*, дифузія публічної та приватної сфер життя, панування ринку над публічною сферою, концентрація різних влад і впливів (медіа, капіталу, публічної влади) в одних руках; *по-третє*, криза законності й домінування права (послаблення гарантій фундаментальних прав і свобод, приватизація низки ділянок суспільної сфери, які традиційно забезпечувалися державою, – пенітенціарна система, армія тощо) (Шамрай, 2018, с.96). Внаслідок цих процесів структура конституційної держави (Лу-пацій, б.д.; Levitsky and Ziblatt, 2018) як інструменту, який гарантує фунда-ментальні права, атомізується, і вони деградує до патримоніальних, ко-мерційних і договірних прав, що суперечить їхньому універсальному харак-теру й конституційному рангу.

Упродовж десятиліть досвід осмислення кризи ліберальної демократії поставав у контексті перманентного світового протистояння двох соціаль-но-політичних систем. Це логічно наклало на теоретичний дискурс ідео-логічний відбиток, створюваний кон'юктурою глобального політичного протистояння. Після краху СРСР і системи «реального соціалізму» кінця 1980 – поч. 1990 рр. на певний час стало домінувати уявлення про незапе-речність (навіть безальтернативність) демократії як суспільно-політичного ладу, про всесвітньо-історичну перемогу ліберальної демократії. Теоретич-ним маніфестом цього погляду стала відома концепція «кінця історії» Ф. Фу-куями (Кінець історії?, б.д.). Філософ вважав, що історія увінчується повною перемогою ліберальної демократії над світоглядними опонентами. Відтак, для людства не залишається інших альтернатив розвитку, окрім лібераль-ної демократії. Але пізніше Ф. Фукуяма (2005) написав книгу «Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку», присвячену аналізу змін у соціальних структурах і культурних нормах, які відбулися внаслідок технологічних, економічних і соціальних трансформацій кінця ХХ ст., фак-тично розвінчавши ідею всесвітньої перемоги ліберальної демократії.

Для репрезентації феномену кризи сучасної ліберальної демократії ско-ристаємося Резолюцією Парламентської асамблеї Ради Європи «Демократія в Європі: криза і перспективи» (2010). Документ чітко визначив гетерогенні симптоми кризи, запропонував їх оцінку і заходи для її подолання. У Резолю-ції ПАРЕ йдеться про шість ознак кризи ліберальної демократії. Незважаючи на різноманітність проявів кризи, реальна залученість пересічних громадян (громадянського суспільства) до урядування дедалі відчутніше зменшуєть-ся. Експерти зазначають про фактичну деградацію народовладдя, яке посту-пово трансформується в декларативну величину – владу від імені народу, але майже без участі народу. Нинішня криза ліберальної демократії є пере-

дусім кризою представницької демократії, кризою реальної участі громадян у прийнятті суспільно значущих рішень. Отже, в ЄС (як і в інших регіонах світу) спостерігається тенденція до автократизації – національні органи влади усе більше схилиються до прийняття рішень самотійно, ігноруючи громадську думку, одночасно посилюючи тиск на опозицію та обмежуючи свободу слова. Великою мірою цьому процесові посприяли маніпулятивні технології публічної комунікації в діяльності ЗМІ (Болезни демократии, 2014). Стурбованість небайдужих громадян подібним станом речей перетворилася на перманентний умонастрій суспільної свідомості розвинених ліберальних демократій світу. У цьому контексті ПАРЕ визначила окреме «право на участь у провадженні суспільних справ», охарактеризувала його як «одне з прав людини і одну з основних політичних свобод, яке має бути втілене в Європейській конвенції з прав людини» (Parliamentary Assembly, 2010).

Експерти акцентували увагу на занадто централізованих механізмах прийняття рішень, веденні переговорів виконавчою владою на глобальному рівні при незначному парламентському контролі, недостатній транспарентності і відсутності можливості у громадян брати участь у цих процесах. Це ще більше посилює недовіру громадян до демократичних інститутів, до якості демократії в повсякденному житті, відчуття безпорадності і розчарування (Parliamentary Assembly, 2010). Констатовано концентрацію влади і грошей, а в деяких державах-членах і надмірну концентрацію ЗМІ в руках небагатьох людей; зростання нерівності і концентрації багатства, що сприяє ерозії демократичних інститутів. Підмічено падіння інтересу громадян до інституціоналізованих процедур демократії, констатовано кризу системи представництва, різке падіння в більшості європейських країн явки виборців на вибори. В умовах кризи у багатьох державах ліберальної демократії посилюються популістські, екстремістські та ідентифікаційні тенденції, націоналістична риторика (Пугач та Іщенко, 2018). Наявність у державних відомств (зокрема, поліції і служб соціального забезпечення) і приватних компаній необмеженого масиву особистих даних створила реальну загрозу особистій свободі і недоторканості приватного життя – важливим умовам вільної участі в житті демократичного суспільства (Parliamentary Assembly, 2010).

Для виходу із кризи ПАРЕ запропонувала: 1) вихід за рамки звичної представницької системи, включення в процес прийняття рішень ретельно продуманих елементів прямої демократії; 2) залучення усіх людей, а не лише громадян країни, до управління суспільними справами на місцевому регіо-

нальному, національному та європейському рівнях; 3) розуміння демократії як певної форми суспільства, яка потребує правил, що забезпечують соціальну справедливість і перерозподіл, обговорення й гідне співіснування, повагу і солідарність; 4) формування нової культури громадянської і політичної відповідальності (йдеться про чуйність і підзвітність, транспарентність дій суб'єктів влади і структур громадянського суспільства, які беруть участь у політичній дискусії (Parliamentary Assembly, 2010).

Для сприяння ширшій участі населення у веденні суспільних справ, підвищенню якості демократії і просуванню загальних інтересів Асамблея закликала держав-членів Ради Європи: *по-перше*, сформувати структури, які забезпечать можливість участі громадян і проведення дискусій (формування бюджету за участю громадян, референдуми за ініціативою громадян, суди присяжних або конференції громадян, доступні для всіх жителів країни, а не тільки громадян); *по-друге*, створити, зміцнити і пропагувати діяльність незалежних наглядових інститутів (бюро омбудсменів і органи, що опікуються питаннями доступу до публічних документів і захисту даних) із метою посилення концепції політичної відповідальності і підзвітності; *по-третє*, поліпшити просвіту громадян і політичну підготовку з навчання основам демократичного громадянського суспільства і прав людини (Parliamentary Assembly, 2010).

Якщо кризи ліберальної демократії у ХХ ст. були викликані зовнішніми чинниками (наявністю двох різних альтернатив розвитку європейської культури), то сучасна криза пов'язана безпосередньо із внутрішнім розвитком ліберальної демократії. Парадоксальним чином система прав і свобод особистості, на якій базується ліберальна демократія, забезпечує зростання ваги антиліберальних течій. Серед внутрішньо системних факторів важливу роль відіграє державно-правовий аспект, який пов'язаний із наростаючою невідповідністю між темпами ускладнення соціальної структури суспільства та здатністю індивідуумів це усвідомити. Також спостерігається складність управлінських систем, розширення правової сфери, втрата легітимності існуючих форм організації влади і державності (Білошицький, 2013, с.368). Офіційні канали представництва все більше стають інструментами відтворення еліт.

Еволюція політичних партій і партійних систем також відображає антидемократичні та антиліберальні тенденції, що виявляються на практиці у перетворенні багатопартійних систем на двопартійні (або двоблокові). Цей процес відбувається внаслідок ряду політичних, соціальних та інших факторів: *по-перше*, однією із ключових причин є особливість електоральної системи – у системах із відносною більшістю (системи пропорційного представництва) присутня тенденція до формування більших блоків чи політичних партій, оскільки це стратегічно важливо для максимізації представ-

ництва; *по-друге*, зростання поляризації суспільства та глибших суспільних розбіжностей призводить до зменшення кількості суттєвих політичних сил, оскільки виборці все частіше вибирають між двома протилежними політичними (ідеологічними) блоками; *по-третє*, сприяння культу лідерства призводить до того, що виборці спрямовують вибір не стільки на політичні партії, скільки на конкретних лідерів чи особистості; *по-четверте*, умови кризи або турбулентності призводять до того, що виборці шукають стабільності та виражають переконання через об'єднання навколо обмеженої кількості сильних політичних партій або блоків; *по-п'яте*, певні системи влади (президентські чи парламентські) впливають на те, які політичні структури матимуть найбільший вплив.

Еволюція політичних партій і партійних систем, що демонструє антидемократичний і антиліберальний (Фукуяма, 2023) характер, знаходить практичне вираження в перешкоджанні політичних систем появі нових політичних партій – відбувається фактичне консервування вже існуючих. Таке перешкоджання обумовлене різними факторами і механізмами, які часто визначаються інституційним середовищем і політичною культурою населення конкретної країни: 1) наявність високого бар'єра для реєстрації нових політичних партій чи отримання виборчого фінансування ускладнює процес створення нових політичних сил; 2) особливості виборчого законодавства (система голосування, порогові бар'єри для отримання місць у парламенті) визначають, наскільки легко новим політичним партіям здобути представництво; 3) недостатня можливість отримання фінансування для нових політичних партій, порівнюючи з великими партіями, обмежує їхні можливості активності та просування; 4) великий вплив кількох медійних гравців, які пов'язані з великими політичними партіями, може ускладнити просування нових ідей і поглядів; 5) психологічні бар'єри – виборці воліють підтримувати своїми голосами традиційні політичні партії та бояться експериментів із новими гравцями у політиці; 6) високий ступінь інституціональної стабільності визначає сталий політичний ландшафт, у якому важко змінювати партійні структури; 7) у країнах із традиційною багатопартійною системою існує опір змінам і появі нових учасників; 8) обмежені можливості проведення публічних заходів ускладнюють старт новим політичним партіям. Антидемократичний і антиліберальний характер еволюції політичних партій і партійних систем знаходить практичне вираження також в олігархізації керівництва політичних партій та уповільненні темпів ротації партійних еліт.

Тривожність і мобілізаційність масової свідомості викликають стурбованість. Такий стан суспільства обумовлений неспроможністю політичних еліт ефективно вирішувати актуальні соціальні проблеми, серед яких загрози тероризму, зростання безробіття (особливо через «перевиробництво» інтелектуальної робочої сили), міграційні потоки і проблеми соціального захисту (медичне обслуговування, рівень зарплат тощо). Крім того, суспільство стикається з невизначеністю і розмитістю політичних, економічних, соціальних і морально-культурних орієнтирів через фрагментацію джерел інформації (панування постправди, коли емоції, особисті переконання, чутки і брехня переважають над об'єктивною істиною). Це також призводить до відчуття безсилля перед змінами у суспільному житті та прийнятті політичних рішень, оскільки політики часто орієнтовані на інтереси корпорацій, замкнені у своєму власному світі і взаємодіють із громадськістю за допомогою маніпулятивних технологій. Найдинамічніше в сучасному західному світі розвинувся сектор таких порушень прав людини, як вторгнення у приватне життя громадянина державних, наддержавних і корпоративних інститутів із метою збирання інформації про спосіб його життя. Законодавчо розширені під приводом боротьби із тероризмом права урядових служб щодо прослуховування телефонних розмов громадян, контролю їхньої електронної пошти, відслідковування контрольних записів бібліотек, медичних, банківських, туристичних, транспортних організацій (Б. Дем'яненко та В. Дем'яненко, 2020, с.76). У західних ліберально-демократичних суспільствах швидкими темпами вдосконалюються системи ідентифікації особи за біометричними показниками. Подальше збереження курсу на обмеження прав людини з одночасною згодою суспільства відмовитися від частини прав і свобод заради безпеки (реальної чи штучно створеної) практично призводить до демонтажу ліберально-демократичних практик і заміни їх «повзучим авторитаризмом» (Б. Дем'яненко та В. Дем'яненко, 2020, с.76).

Тенденція радикальної трансформації функцій класичної національної державності виглядає тривожною для майбутнього ліберальної демократії (Болезни демократии, 2014; Лупацій, б.д.). Після перемоги у холодній війні провідні ліберально-демократичні країни переглянули роль держави у системі владарювання та управління. Паралельно зі зменшенням участі держави в економічних і соціальних процесах низка елітарних елементів громадянського суспільства (клуби, корпорації, банки, фінансові організації) перехопила політичну владу. Перехід політичної влади до елітних інститутів громадянського суспільства суперечить основним принципам ліберальної демократії і відновлює механізми управління, характерні для елітарних форм правління (Білошицький, 2013, с.370).

На сучасному етапі розвитку ліберальна демократія зосереджена на масовій участі через вільні й чесні вибори, значну свободу для лобістської діяльності, переважання ринкових механізмів регулювання та уникнення втручання політичної влади в економіку. Однак ця модель показує, що вона не дуже зацікавлена в широкій участі громадян або ролі громадських організацій, які не мають зв'язків із бізнесом. Британський соціолог К. Крауч переконаний, що така модель дрейфує у бік постдемократії, коли, незважаючи на проведення виборів і можливість зміни урядів, публічні дебати виглядають як детально зрежисований спектакль, яким керують команди суперників-професіоналів, що володіють технологіями переконання, і пропонують обмежене коло проблем, відібраних цими командами. Громадяни відіграють пасивну, мовчазну, нерідко апатичну роль, рефлексуючи на надіслані професіоналами сигнали. За кулісами цього «спектаклю електоральної гри» розгортається непублічна реальна політика, яка спирається на взаємодію між вибраними урядами й елітами, які представляють переважно ділові кола. І хоч цей сценарій не реалізований ще повною мірою, у сучасній політиці спостерігається достатньо елементів, що свідчать про реальну його загрозу (Crouch, 2004).

Новітні цифрові технології, які мали б сприяти зміцненню демократії та правової держави, часто перетворюються на загрозу для них, є концентрованим виразом мови ненависті. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій пришвидшив тиск на ліберально-демократичні цінності через www-боти, ботруми, онлайн-тролі, DDoS- і DoS-атаки, поширення сфальсифікованої інформації тощо. Перманентно зростає кількість віртуальної «зброї» проти ліберально-демократичних цінностей. У «молодих демократіях» ЄС латентно функціонує ринок маніпуляції інформацією, насамперед у популярних соціальних мережах, на форумах, у коментарях новин тощо. На ринку мають попит послуги компаній, які формують інформаційне поле, розгортають інформаційні війни, застосовуючи при цьому мову ненависті та інші деструктивні інструменти і технології. Новітні методи впливу використовуються для формування «потрібної» громадської думки щодо соціально-чутливих тем, при цьому принижуються демократичні цінності, демонізуються іммігранти, біженці тощо (Кокорев, 2020, с.111).

Висновки

Сучасна криза ліберальної демократії може бути продуктивно досліджена на змістовних розломах сучасності, у широкому контексті взаємовпливів доктрин і політичних ідеологій демократії й лібералізму,

зростання популістських тенденцій у світі (у т. ч. у високорозвинутих країнах), посилення авторитаризму й кризи ліберально-демократичних інституцій, в умовах новітніх геополітичних змін і стратегічних переформатувань інтересів. Виокремлено внутрішньосистемні фактори суспільного розвитку сучасності, які викликають антидемократичні й антиліберальні трансформації існуючих розвинутих ліберальних демократій світу: зростання рівня економічної нерівності призводить до втрати довіри громадян до політичної системи країн ліберальної демократії, особливо, якщо вони відчують, що система працює на користь лише еліти; у ліберальній демократії вбачається диктат більшості й держави, форма колективістського панування, що унеможлиблює особисті свободи; акцентовано державно-правовий аспект проблеми, пов'язаний із наростанням невідповідності між темпами ускладнення соціальної структури суспільства і здатністю людини до її усвідомлення, надзвичайним ускладненням системи управління суспільством, розростанням правової системи, втратою легітимності існуючих форм організації влади і державності; посилення виконавчої влади з одночасним зменшенням авторитету парламенту, персоналізація урядом «колективної волі» і виродження політичного плюралізму в монархію; криза законності й домінування права – послаблення гарантій фундаментальних прав і свобод, приватизація низки ділянок суспільної сфери, які традиційно забезпечувалися державою (пенітенціарна система, армія тощо); простежується тенденція до зростання популярності авторитарних лідерів, які обіцяють сильне керівництво і стабільність на тлі невпевненості в ліберально-демократичних процесах; неефективність державних інститутів (нездатність справитися із кризами сучасності) і проблеми державного управління викликають невдоволення серед громадян, підточують довіру до ліберальної демократії; технократизація і зростання ролі експертів призводять до втрати впливу традиційних політичних інститутів і представницької демократії; виклики у сфері репрезентації – виродження багатопартійних систем фактично в двопартійні чи двоблокові; консервування існуючих політичних партій; наростання соціальних конфліктів, зумовлене соціальною нерівністю, загрожують соціальній стабільності та функціонуванню демократичних інститутів; тривожність і мобілізаційність масової свідомості; трансформація соціальних цінностей у бік індивідуалізму як перешкода мобілізації громадян на практичну реалізацію суспільно значущих цілей; у світі вирости покоління людей, які загалом мало знають про тривалий процес утвердження ліберальної демократії в післявоєнній Європі та США, а тому закономірно втрачають інтерес до ліберально-демократичного проекту.

Акцентовано увагу на небезпеці кризи ліберальної демократії, оскільки посилення антидемократичних тенденцій на планеті не лише має суттєві негативні наслідки для особистих прав і свобод людей, але й продукує серйозні економічні та безпекові ризики.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Барабаш, О.В., 2019. Криза демократії і складнощі лібералізму: причини виникнення, механізми та перспективи розвитку. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, [e-journal] 2 (41), с.103-117. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.41.168242>
- Бжезінський, Зб., 2012. *Стратегічне бачення: Америка і криза глобальної влади*. Переклад Г. Лелів. Львів: Літопис.
- Білошицький, С.В., 2013. *Ліберальна демократія в ХХІ столітті: ресурси, виклики, перспективи*. Дисертація доктора наук. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса Національної академії наук України.
- Болезни демократии, 2014. *ПрессОрг* 24, [online] 18 марта. Доступно: <<http://pressorg24.com/politics/bolezni-demokratii>> [Дата звернення 01 лютого 2025].
- Габермас, Ю., 2005. Три нормативні моделі демократії. В: О. Проценко, упоряд. *Демократія. Антологія*. Київ: Смолоскип, с.364-372.
- Гантінгтон, С., 2020. *Політичний порядок у мінливих суспільствах*. Переклад Т. Цимбал. Київ: Наш формат.
- Гедікова, Н.П., 2007. Ліберальна демократія і критерії її співмірності з ліберальною теорією. *Науковий вісник (Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців)*, 15 (52), с.90-103.
- Гедікова, Н.П., 2010. *Ідейні та політико-правові засади лібералізму: українська перспектива*. Автореферат доктора наук. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова.
- Голоперов, В.В., 2008. *Ідейно-теоретична еволюція західноєвропейської соціал-демократії в контексті ліберальної трансформації західного суспільства*. Дисертація кандидата наук. Миколаївський державний гуманітарний університет імені Петра Могили.
- Грозницька, Т.Ю., 2000. *Теорії демократії в сучасній американській політичній науці*. Дисертація кандидата наук. Національний університет «Одеська юридична академія».
- Дем'яненко, Б. та Дем'яненко, В., 2020. Криза ліберально-демократичної доктрини розвитку сучасного соціуму: виклики для України. *Соціум*.

© Дем'яненко Б. Л., 2025

© Прядко Т. П., 2025

Документ. Комунікація. Серія «Історичні науки», [e-journal] 9, с.64-98. <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-9-64-98>

Демократія у світі переживає найбільшу кризу за десятиліття – Freedom House, 2018. *Радіо Свобода*, [online] 16 січня. Доступно: <<https://www.radiosvoboda.org/a/news/28978013.html>> [Дата звернення 29 січня 2025].

Карпова, С.Г., 2019. Кризові дискурси ліберальної демократії: європейський досвід та українські перспективи (філософські роздуми). *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*, [e-journal] 11 (2), с.44-51. <https://doi.org/10.15421/351917>

Кокорєв, О.В., 2020. Визначення особливостей стану ліберальної демократії як передумова оцінки її якості в «молодих демократіях» ЄС. *Актуальні проблеми політики*, [e-journal] 65, с.109-116. <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.314>

Корнійчук, Т., 2018. Що таке «неліберальна демократія» і як її запроваджують в Угорщині?. *Ukrainian Institute for the Future*, [online] 14 грудня. Доступно: <<https://uifuture.org/publications/24443-neliberalna-demokratiya/>> [Дата звернення 25 січня 2025].

Луначій, В., б.д. «Криза демократії» та необхідність національної моделі соціальних інновацій. *Strategic Group Sofia*. [online] Доступно: <<https://sg-sofia.com.ua/kriza-demokratii-taneobhidnist-nazionalnoji-modeli-sozialnih-innovazij>> [Дата звернення 24 січня 2025].

М'ясникова, А., 2018. Як криза ліберальної демократії впливає на Україну. *Накипіло*, [online] 6 листопада. Доступно: <<https://nakipelo.ua/yak-kriza-liberalnoyi-demokratiyi-vplivaye-na-ukrayinu/>> [Дата звернення 26 січня 2025].

Олійник, О., 2024. Скільки людей живе в демократичних країнах?. *Укрінформ*, [online] 13 листопада. Доступно: <<https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3926723-skilki-ludej-zive-v-democraticnih-krainah.html>> [Дата звернення 24 січня 2025].

Після десятиків років перемог демократія в світі починає втрачати позиції, 2018. *Аргумент*, [online] 07 лютого. Доступно: <<https://argumentua.com/stati/p-slya-desyatk-v-rok-v-peremog-demokrat-ya-v-sv-t-pochina-vtrachati-pozits>> [Дата звернення 27 січня 2025].

Пугач, В.Г. та Іщенко, О.М., 2018. Ідеологічна ерозія ліберальної демократії. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*, [e-journal] 56 (2), с.57-64. <https://doi.org/10.32689/2523-4625-2018-02-57-64>.

Савчук, Т., 2018. Звіт Freedom House: Глобальна криза демократії може мати катастрофічні наслідки. *Радіо Свобода*, [online] 16 січня. Доступно: <<https://www.radiosvoboda.org/a/28978023.html>> [Дата звернення 27 січня 2025].

Сбітнєва, Н.В., 2002. *Порівняльний вимір демократизації постколоніальних і постсоціалістичних держав*. Автореферат кандидата наук. Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України.

Тодд, Е., 2006. *Після імперії: есе про загинання американської системи*. Переклад з французької З. Борисюк. Львів: Кальварія.

У світі зростає незадоволеність демократією – дослідження, 2020. *NewsMe*, [online] 30 січня. Доступно: <<https://newsme.com.ua/ua/world/4205385/>> [Дата звернення 01 лютого 2025].

Федоришина, К., 2021. Криза класичної концепції ліберальної демократії в умовах сучасних викликів. *Грані*, [e-journal] 24 (4), с.48-55. <https://doi.org/10.15421/172138>

Фергюсон, Н., 2020. *Глобальний занепад. Як помирають інститути та економіки*. Перекладач К. Диса. Київ: Наш формат.

Фукуяма, Ф., 2005. *Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку*. Переклав В. Дмитрук. Львів: Кальварія.

Фукуяма, Ф., 2019. *Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії*. Переклад: Т. Цимбал та Р. Корнута. Київ: Наш формат.

Фукуяма, Ф., 2023. *Лібералізм і його протиріччя*. Перекладач К. Диса. Київ: Наш формат.

Фукуяма, Ф., б.д. Кінець історії? *Scribd*. [online] Доступно: <<https://surl.lu/xiguuo>> [Дата звернення 23 січня 2025].

Шамрай, В., 2018. Криза демократії та ефект публічного дискурсу. *Філософська думка*, 5, с.93-109.

Crouch, C., 2004. *Post-Democracy*. Cambridge: Wiley.

Crozier, M.J., Huntington, S.P. and Watanuki, J., 1975. *The Crisis of Democracy: Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission*. [online] New York: New York University Press. Available at: <https://ia801308.us.archive.org/23/items/TheCrisisOfDemocracy-TrilateralCommission-1975/crisis_of_democracy_text.pdf> [Accessed 23 January 2025].

Diamond, L., 2017. Is There a Crisis of Liberal Democracy? *The American Interest*, [online] 13 October. Available at: <<https://www.the-american-interest.com/2017/10/13/is-there-crisis-liberal-democracy/>> [Accessed 01 February 2025].

Freedom House: Україна найбільше серед 29 країн покращила показник демократії; поразка Росії у війні – найважливіше політичне завдання, 2024.

Голос Америки, [online] 11 квітня. Доступно: <<https://www.holosameryky.com/a/zvit-freedom-house-perekhidni-krayiny-ta-ukrayina/7565595.html>> [Дата звернення 31 січня 2025].

Fukuyama, F., 1992. *The End of History and the Last Man*. New York: The Free Press.
Huntington, S.P., 1991. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.

Karsten, F. and Beckman, K., 2012. *Beyond Democracy: Why democracy does not lead to solidarity, prosperity and liberty but to social conflict, runaway spending and a tyrannical government*. [e-book] Baltimore: Laissez Faire Books. Available at: <https://books.google.com.ua/books?id=DV_2fQlcS6IC&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false> [Accessed 01 February 2025].

Levitsky, S. and Ziblatt, D., 2018. *How Democracies Die. What History Reveals About Our Future*. New York: Crown Publishing.

Mounk, Y., 2018. *The People vs. Democracy: Why Our Freedom Is in Danger and How to Save It*. Cambridge: Harvard University Press.

Parliamentary Assembly, 2010. *Democracy in Europe: crisis and perspectives*. Resolution 1746 (2010). [online] Available at: <https://pace.coe.int/en/files/17882/html?utm_source=chatgpt.com> [Accessed 02 February 2025].

Plattner, M.F., 2017. Liberal democracy's fading allure. *Journal of Democracy*, [e-journal] 28 (4), pp.5-14. <https://doi.org/10.1353/jod.2017.0060>

Runciman, D., 2018. *How Democracy Ends*. London: Profile Books.

REFERENCES

Barabash, O.V., 2019. Kryza demokratii i skladnoshchi liberalizmu: prychny vynyknennia, mekhanizmy ta perspektyvy rozvytku [The crisis of democracy and the difficulty of the ways of liberalism: the causes, mechanisms and prospects for development]. *The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University Series Philosophy philosophies of law political science sociology*, [e-journal] 2 (41), pp.103-117. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.41.168242>

Biloshytskyi, S.V., 2013. *Liberalna demokratiia v XXI stolitti: resursy, vyklyky, perspektyvy* [Liberal Democracy in the 21st Century: Resources, Challenges, Prospects]. Doctoral Dissertation. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Bolezny demokratyy [Bolezni demokratii], 2014. *PressOrh 24*, [online] 18 March. Available at: <<http://pressorg24.com/politics/bolezni-demokratii>> [Accessed 01 February 2025].

Bzhezynskyi, Zb., 2012. *Stratehichne bachennia: Ameryka i kryza hlobalnoi vlady* [Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power]. Translated by H. Leliv. Lviv: Litopys.

Crouch, C., 2004. *Post-Democracy*. Cambridge: Wiley.

Crozier, M.J., Huntington, S.P. and Watanuki, J., 1975. *The Crisis of Democracy: Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission*. [online] New York: New York University Press. Available at: <https://ia801308.us.archive.org/23/items/TheCrisisOfDemocracy-TrilateralCommission-1975/crisis_of_democracy_text.pdf> [Accessed 23 January 2025].

Demianenko, B. and Demianenko, V., 2020. Kryza liberalno-demokratychnoi doktryny rozvytku suchasnoho sotsiumu: vyklyky dlia Ukrainy [The crisis of the liberal-democratic doctrine of the modern societies development: challenges for Ukraine]. *Society. Document. Communication. A Series of "Historical science"*, [e-journal] 9, pp.64-98. <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-9-64-98>

Demokratiia u sviti perezhivaie naibilshu kryzu za desiatylittia – Freedom House [Democracy in the world is experiencing the greatest crisis in a decade – Freedom House], 2018. *Radio Svoboda*, [online] 16 January. Available at: <<https://www.radiosvoboda.org/a/news/28978013.html>> [Accessed 29 January 2025].

Diamond, L., 2017. Is There a Crisis of Liberal Democracy? *The American Interest*, [online] 13 October. Available at: <<https://www.the-american-interest.com/2017/10/13/is-there-crisis-liberal-democracy/>> [Accessed 01 February 2025].

Fedoryshyna, K., 2021. Kryza klasychnoi kontseptsii liberalnoi demokratii v umovakh suchasnykh vyklykiv [The crisis of the classical concept of liberal democracy in the context of modern challenges]. *Grani*, [e-journal] 24 (4), pp.48-55. <https://doi.org/10.15421/172138>

Fergusson, N., 2020. *Hlobalnyi zanepad. Yak pomyraiut instytuty ta ekonomiky* [Global Decline. How Institutions and Economies Die]. Translated by K. Dysa. Kyiv: Nash format.

Freedom House: Ukraina naibilshe sered 29 krain pokrashchyla pokaznyk demokratii; porazka Rosii u viini – naivazhlyvishe politychne zavdannia [Ukraine has improved its democracy index the most among 29 countries; defeating Russia in the war is the most important political task], 2024. *Holos Ameryky*, [online] 11 April. Available at: <<https://www.holosameryky.com/a/zvit-freedom-house-perekhidni-krayiny-ta-ukrayina/7565595.html>> [Accessed 31 January 2025].

Fukuiama, F., 2005. *Velykyi krakh. Liudska pryroda i vidnovlennia sotsialnoho poriadku* [The Great Collapse. Human Nature and the Restoration of Social Order]. Translated by V. Dmytruk. Lviv: Kalvariia.

- Fukuiaama, F., 2019. *Politychnyi poriadok i politychnyi zanepad. Vid promyslovoi revoliutsii do hlobalizatsii demokratii* [Political Order and Political Decline. From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy]. Translated by: T. Tsymbal and R. Kornuta. Kyiv: Nash format.
- Fukuiaama, F., 2023. *Liberalizm i yoho protyrichchia* [Liberalism and its Contradictions]. Translated by K. Dysa. Kyiv: Nash format.
- Fukuiaama, F., n.d. Kinets istorii? [The End of History?]. *Scribd*. [online] Available at: <<https://surl.lu/xiguuo>> [Accessed 23 January 2025].
- Fukuyama, F., 1992. *The End of History and the Last Man*. New York: The Free Press.
- Habermas, Yu., 2005. Try normatyvni modeli demokratii [Three normative models of democracy]. In: O. Protsenko, comp. *Demokratiia. Antolohiia* [Democracy. Anthology]. Kyiv: Smoloskyp, pp.364-372.
- Hantington, S., 2020. *Politychnyi poriadok u minlyvykh suspilstvakh* [Political Order in Changing Societies]. Translated by T. Tsymbal. Kyiv: Nash format.
- Hedikova, N.P., 2007. *Liberalna demokratiia i kryterii yii spivmirnosti z liberalnoi teoriiieu* [Liberal democracy and criteria of its comparability with liberal theory]. *Naukovyi visnyk (Odeskyi derzhavnyi ekonomichnyi universytet. Vseukrainska asotsiatsiia molodykh naukotsiv)*, 15 (52), pp.90-103.
- Hedikova, N.P., 2010. *Ideini ta polityko-pravovi zasady liberalizmu: ukrainska perspektyva* [Ideological and political-legal foundations of liberalism: a Ukrainian perspective]. Abstract of DSc Dissertation. Odesa I.I. Mechnikov National University.
- Holoperov, V.V., 2008. *Ideino-teoretychna evoliutsiia zakhidnoievropeiskoi sotsial-demokratii v konteksti liberalnoi transformatsii zakhidnoho suspilstva* [Ideological and theoretical evolution of Western European social democracy in the context of the liberal transformation of Western society]. PhD Dissertation. Petro Mohyla Black Sea National University.
- Hrozitska, T.Iu., 2000. *Teorii demokratii v suchasni amerykanskii politychnii nautsi* [Theories of Democracy in Modern American Political Science]. PhD Dissertation. National University "Odesa Law Academy"
- Huntington, S.P., 1991. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Karpova, S.H., 2019. Kryzovi dyskursy liberalnoi demokratii: yevropeiskyi dosvid ta ukrainski perspektyvy (filosofski rozdumy) [Crisis discourses of liberal democracy: European experience and Ukrainian perspectives (philosophical reflections)]. *Philosophy and political science in the context of modern culture*, [e-journal] 11 (2), pp.44-51. <https://doi.org/10.15421/351917>
- Karsten, F. and Beckman, K., 2012. *Beyond Democracy: Why democracy does not lead to solidarity, prosperity and liberty but to social conflict*,

runaway spending and a tyrannical government. [e-book] Baltimore: Laissez Faire Books. Available at: <https://books.google.com.ua/books?id=DV_2fQlcS6IC&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false> [Accessed 01 February 2025].

Kokoriev, O.V., 2020. Vyznachennia osoblyvostei stanu liberalnoi demokratii yak peredumova otsinky yii yakosti v "molodykh demokratiiah" YeS [Defining the peculiarities of the state of liberal democracy as a prerequisite for assessing its quality in the "young democracies" of the EU]. *Aktualni problemy polityky*, [e-journal] 65, pp.109-116. <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.314>

Korniichuk, T., 2018. Shcho take "neliberalna demokratiia" i yak yii zaprovadzhuit v Uhorschyni? [What is "illiberal democracy" and how is it being implemented in Hungary?]. *Ukrainian Institute for the Future*, [online] 14 December. Available at: <<https://uifuture.org/publications/24443-neliberalna-demokratiya/>> [Accessed 25 January 2025].

Levitsky, S. and Ziblatt, D., 2018. *How Democracies Die. What History Reveals About Our Future*. New York: Crown Publishing.

Lupatsii, V., n.d. "Kryza demokratii" ta neobkhidnist natsionalnoi modeli sotsialnykh innovatsii ["The Crisis of Democracy" and the Need for a National Model of Social Innovation]. *Strategic Group Sofia*. [online] Available at: <<https://sg-sofia.com.ua/kriza-demokratii-taneobhidnist-nazionalnoji-modeli-sozialnih-innovazij>> [Accessed 24 January 2025].

Miasnykova, A., 2018. Yak kryza liberalnoi demokratii vplyvaie na Ukrainu [How the crisis of liberal democracy affects Ukraine]. *Nakypilo*, [online] 6 November. Available at: <<https://nakipelo.ua/yak-kriza-liberalnoyi-demokratiyi-vplyvaye-na-ukrayinu/>> [Accessed 26 January 2025].

Mounk, Y., 2018. *The People vs. Democracy: Why Our Freedom Is in Danger and How to Save It*. Cambridge: Harvard University Press.

Oliinyk, O., 2024. Skilky liudei zhyve v demokratychnykh krainakh? [How many people live in democratic countries?]. *Ukrinform*, [online] 13 November. Available at: <<https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3926723-skilki-ludej-zive-v-democraticnih-krainah.html>> [Accessed 24 January 2025].

Parliamentary Assembly, 2010. *Democracy in Europe: crisis and perspectives*. Resolution 1746 (2010). [online] Available at: <https://pace.coe.int/en/files/17882/html?utm_source=chatgpt.com> [Accessed 02 February 2025].

Pislia desiatkiv rokiv peremoh demokratiia v sviti pochynaie vtrachaty pozytsii [After decades of victories, democracy in the world begins to lose ground], 2018.

Arhument, [online] 07 February. Available at: <<https://argumentua.com/stati/p-slya-desyatk-v-rok-v-peremog-demokrat-ya-v-sv-t-pochina-vtrachati-pozits>> [Accessed 27 January 2025].

Plattner, M.F., 2017. Liberal democracy's fading allure. *Journal of Democracy*, [e-journal] 28 (4), pp.5-14. <https://doi.org/10.1353/jod.2017.0060>

Puhach, V.H. and Ishchenko, O.M., 2018. Ideolohichna eroziia liberalnoi demokratii [Ideological Erosion of Liberal Democracy]. *Scientific Works of Interregional Academy of Personnel Management. Political Sciences and Public Management*, [e-journal] 56 (2), pp.57-64. <https://doi.org/10.32689/2523-4625-2018-02-57-64>

Runciman, D., 2018. *How Democracy Ends*. London: Profile Books.

Savchuk, T., 2018. Zvit Freedom House: Hlobalna kryza demokratii mozhe maty katastrofichni naslidky [Freedom House Report: The Global Crisis of Democracy Could Have Catastrophic Consequences]. *Radio Svoboda*, [online] 16 January. Available at: <<https://www.radiosvoboda.org/a/28978023.html>> [Accessed 27 January 2025].

Sbitnieva, N.V., 2002. *Porivnialnyi vymir demokratyzatsii postkolonialnykh i postsotsialistychnykh derzhav* [Comparative measurement of democratization of postcolonial and postsocialist states]. Abstract of PhD Dissertation. Institute of World Economy and International Relations of the NAS of Ukraine.

Shamrai, V., 2018. Kryza demokratii ta efekt publichnoho dyskursu [The crisis of democracy and the effect of public discourse]. *Philosophical thought*, 5, pp.93-109.

Todd, E., 2006. *Pislia imperii: ese pro zahnyvannia amerykanskoï systemy* [After Empire: An Essay on the Decay of the American System]. Translated from the French by Z. Borysiuk. Lviv: Kalvariia.

U sviti zrostaie nezadovolenist demokratiieiu – doslidzhennia [Dissatisfaction with democracy is growing in the world – research], 2020. *NewsMe*, [online] 30 January. Available at: <<https://newsme.com.ua/ua/world/4205385/>> [Accessed 01 February 2025].

Надійшла: 03.02.2025; Прийнята: 10.04.2025;

Стаття була вперше опублікована онлайн: 04.07.2025

INTERNAL SYSTEMIC FACTORS
OF THE LIBERAL DEMOCRACY CRISIS IN MODERN WORLD

Borys Demianenko^{1a},
Tetiana Priadko^{2a}

¹ Doctor of Political Sciences, Professor,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6000-1713>,
e-mail: dem-@ukr.net

² PhD in Political Sciences, Senior Lecturer,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9010-6399>,
e-mail: tanja_striha@ukr.net

^a Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,
Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine, 08401

The article states that today, a notion of a crisis in liberal democracy has become dominant in socio-philosophical and political science discourse. Most studies present liberal democracy in the European or post-Soviet experience. In domestic political science, there still remains a lack of fundamental comprehensive research on the manifestations of crisis phenomena and prognosticating the prospects for liberal-democratic values and practices on a global scale. The aim of this research is to identify internal systemic factors in modernity social development that drive anti-democratic and anti-liberal transformations of certain existing developed liberal democracies of the world. The authors suggest that the current liberal democracy crisis can be effectively analysed through the significant fault lines of modernity, in the broad context of the interplay between doctrines and democratic political ideologies of democracy and liberalism, the rise of populist tendencies in the world, the strengthening of authoritarianism and the crisis of liberal-democratic institutions, all within the framework of recent geopolitical shifts and strategic interest realignments.

In this study, the following research methods are applied: sociological, historical, structural and functional, systemic, comparative, analysis and synthesis, deduction and induction, prognostic, observation. The attention is focused on the danger of the liberal democracy crisis, since the strengthening of anti-democratic tendencies on the planet not only has significant negative consequences for personal rights and freedoms of people, but also provokes economic and security risks.

Keywords: democracy; liberal-democratic doctrine; internal systemic crisis; modern society; political parties; elections; globalisation; populism; authoritarianism.

